

Prognoano stanovništvo iz hrvatskog Podunavlja i problemi njegovog povratka (1991. - 2001.)

Dražen Živić

U ovome su prilogu prikazana osnovna obilježja veličine i razmještaja prognaničke populacije hrvatskoga Podunavlja, napose u kontekstu politike etničkoga čišćenja koju je organizirano i sustavno provodio srbijanski agresor. Na temelju dostupnih podataka analizirana je dinamika procesa povratka prognanika, te je ukazano na važnost njegova što skorijega dovršenja.

Ključne riječi: Hrvatsko Podunavlje, rat, prognanici, povratak

Exiled Population from Croatian Danube Region and Problems of Its Return (1991-2001)

This paper presents the basic features of size and distribution of the Croatian Danube Region's exiled population, especially in the context of political ethnic cleansing organised and systematically conducted by serbian aggressor. Dynamics of the process of return of the exiled persons has been analysed on the basis of available data, and the importance of its soon completion was pointed to.

Key Words: Croatian Danube Region, war, exiled persons, return

UVOD

Prognaništvo i izbjeglištvo su tragične posljedice ratnih zbivanja. Oduvijek je agresorska i napadačka strana u ratovima progonila i protjerivala svoje žrtve, no najmasovniji progoni se u svjetskim i lokalnim ratovima javljaju u prošleme stoljeću (Javorović 1995). Sa sociološkog, pa i demografskog motrišta, izbjeglištvo i prognaništvo su oblici migracijskog kretanja ljudi, koji imaju dugu povijest u sukobima između različitih, ali i identičnih ljudskih skupina i sredina, bez obzira na njihove etničke, vjerske, kulturne ili civilizacijske značajke (Mesić 1992). Sve su se imperijalne i osvajačke sile tijekom povijesti služile premještanjem ili protjerivanjem stanovništva radi ostvarenja svojih ciljeva. Tako je bilo i u ratu protiv Republike Hrvatske.

Rat protiv Hrvatske i višegodišnja okupacija gotovo četvrtine njezina prostora (1991.-1995./1998.), izazvali su velika ljudska stradanja te značajna materijalna razaranja. Tijekom

rata u Hrvatskoj je poginulo, ubijeno, umrlo zbog posljedica rata i nestalo više od 16 tisuća hrvatskih branitelja i civila (Živić 2001). Izravne ratne štete su procijenjene na više od 40 milijardi američkih dolara.¹ Posebno je jak i složen utjecaj na sadašnju i buduću populacijsku dinamiku, ali i na ukupni društveni, gospodarski, pa i politički razvoj hrvatske države, ostvaren u domeni prisilnih prostornih kretanja stanovništva, odnosno, prisilnih migracija. Prognaničke, izbjegličke i raseljeničke populacije postale su najmasovnije i najprisutnije migracijske populacije u Hrvatskoj u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. U njima je sudjelovalo gotovo milijun osoba. Osim toga, srbijanska oružana agresija na Hrvatsku i, nešto kasnije, na Bosnu i Hercegovinu pokrenula je veliki migracijski val, koji je ubrzo postao, ne samo hrvatski, nego i sveeuropski politički, humanitarni i sigurnosni problem (Domini 1999). Posve utemeljeno se može tvrditi da su zbog specifičnih ratnih i poratnih prilika u kojima se odvijao demografski razvoj u Hrvatskoj od 1991. do 2001. godine, obilježja prirodnoga kretanja stanovništva (uključivši čak i razmjerno velik ratni mortalitet), u usporedbi sa snažnim emigracijsko-imigracijskim kretanjima (prisilnim i drugim migracijama), imala objektivno manje značenje. Jaka i brojna migracijska gibanja, te prostorni prerasnještaj stanovništva, uzrokovani neposrednim ratnim aktivnostima u Hrvatskoj (od 1991.) i Bosni i Hercegovini (od 1992.), uvelike su utjecali na bitne demografske promjene u Hrvatskoj, kao i na njezin buduću populacijski razvoj, što nedvojbeno potvrđuju i službeni konačni rezultati popisa 2001. godine.²

U srpnju 1991. godine, iz istočnohrvatskoga sela Čelije, nedaleko Vukovara, nakon višesatnog granatiranja i razaranja bilo je od strane srbijanskoga agresora, a pod "zaštitom" JNA, protjerano 150-tak njegovih stanovnika. Time je, zapravo, započela prognanička kriza u Hrvatskoj, kao jedna od najznačajnijih, ne samo demografskih, nego i socijalnih, gospodarskih i političkih posljedica rata protiv Hrvatske. Premda su prvi prognanici na slobodna područja hrvatske države počeli stizati iz Like, sjeverne i unutrašnje Dalmacije, Banovine, Korduna i zapadne Slavonije još početkom ljeta 1991. godine, prognanici iz Čelija su prvi masovni egzodus stanovništva Hrvatske koji se zbilo tijekom rata. Dakako, njihovim egzodusom započinje i gotovo desetogodišnja prognanička kriza u hrvatskome Podunavlju, najistočnijem dijelu hrvatske države, koja je ostavila brojne, najvećma negativne posljedice po demografski razvoj kraja.

Hrvatsko Podunavlje u demografskom smislu jedno je od ratom najpogođenijih područja Hrvatske. Štoviše, proteklo je desetljeće razdoblje u kojemu su demografske posljedice rata bile vodećim čimbenikom demografskog razvoja hrvatskoga Podunavlja. Uz izravne demografske gubitke (poginuli, ubijeni, umrli zbog posljedica rata i nestali hrvatski branitelji i civili) osobito snažan utjecaj na sadašnju i buduću demografsku dinamiku ostvaren je u domeni prisilnih migracija stanovništva, odnosno, fenomena prognaništva.

Zbog svoje iznimne geopolitičke i geostrateške važnosti, prometnog položaja te gospodarskih i ljudskih potencijala, hrvatsko je Podunavlje bilo osobitim ciljem srbijanske agresije na Republiku Hrvatsku, pa onda i politike etničkoga čišćenja, koju je agresor organizirano, sustavno i temeljito provodio kao dio svoje osvajačke strategije, ali i kao jedan od važnijih ciljeva rata protiv Hrvatske. Na temelju niza pokazatelja, od kojih će dio biti prikazan u nastavku ovoga priloga, naprosto se nameće tvrdnja, da je hrvatsko Podunavlje bilo najvažnijim ciljem rata protiv Hrvatske. Tri su temeljna strateška razloga ili polazišta srbijanske agresije na hrvatsko Podunavlje: (1) agresor je nastojao osvojiti Podunavlje kako

bi, zbog prvorazredne geostrateške i gospodarske važnosti, samostalno kontrolirao cijelu dužinu toka Dunava između Hrvatske i Jugoslavije; (2) okupacijom Podunavlja agresor bi pod svoju kontrolu stavio jedno od najbogatijih i najperspektivnijih poljoprivrednih područja u Europi; (3) hrvatsko Podunavlje je zbog svojih prirodnih, ljudskih, povijesno-kulturnih i civilizacijskih izvora za agresora predstavljao idealno područje za pljačku i otimanje (Šterc i Pokos 1993, Živić 1997a). Utemeljenost prve od potonjih tvrdnji potvrđuju nam i noviji radovi nekih srpskih autora. Tako, primjerice, J. Ilić (1993.), između ostalog, piše: "(...) Srpska oblast Slavonija, Baranja i zapadni Srem ima specifičan političkogeografski i saobraćajni položaj. Oblast izlazi na plovni Dunav i direktno se graniči sa Vojvodinom, odnosno sa Srbijom. (...) Stvaranjem ove srpske oblasti Hrvatska gubi svojstvo podunavske države, čime plovno korišćenje ove reke postaje sigurnije za Srbiju".

Cijelo je hrvatsko Podunavlje bilo poprištem ratne agresije koja je za posljedicu imala iznimno velika ljudska stradanja. Prema nepotpunim podacima, hrvatsko Podunavlje je zbog srbijanske oružane agresije imalo približno 7.400 poginulih, ubijenih ili umrlih zbog posljedica rata, te nestalih, zatočenih i nasilno odvedenih hrvatskih branitelja i civila, što je gotovo polovica (46%) svih procijenjenih izravnih demografskih gubitaka u Hrvatskoj između 1990. i 1998. godine (Živić 2001). Ove su žrtve činile čak 1,2% ukupnog stanovništva hrvatskoga Podunavlja iz popisa 1991. godine. U ovome području je do danas otkriveno najviše masovnih grobnica u Hrvatskoj (63 od 130), iz kojih je ekshumirano dvije tisuće žrtava srbijanske agresije. Samo u Vukovarsko-srijemskoj županiji otkriveno je 47 pojedinačnih i masovnih grobnica (36,2% svih masovnih grobnica u Hrvatskoj) iz kojih je ekshumirano 1.880 tijela žrtava. U ovoj se županiji nalaze i dvije najpoznatije masovne grobnice u Hrvatskoj – najveća na Novom groblju u Vukovaru s 938 ekshumiranih tijela i Ovčara, nedaleko Vukovara, s ekshumiranih 200 tijela žrtava (Živić 2001).

Fenomen prognaništva obilježio je proteklih deset godina demografski razvoj hrvatskoga Podunavlja. Prigoda je ovo, stoga, da ukažemo na osnovna obilježja dinamike i razmještaja prognaničke populacije u proteklom desetljeću te istaknemo temeljne značajke procesa povratka prognanika, napose njegov intenzitet i važnost u kontekstu poslijeratne demografske, društvene i gospodarske obnove, revitalizacije i napretka hrvatskoga Podunavlja.

METODOLOŠKE NAPOMENE

Uvodno je potrebno istaknuti neke važnije metodološke napomene, jer su one nužne radi potpunijeg razumijevanja iznesenih podataka, pokazatelja, činjenica i tvrdnji.

Prvo, valja definirati prostorni okvir provedene raščlambe. Kako se iz naslova i uvođa ovoga rada vidi, prostorni okvir istraživanja je hrvatsko Podunavlje. S obzirom da je hrvatsko Podunavlje u znanstvenom, osobito geografskom smislu razmjerno mlad pojam, još su uvijek prisutna stanovišta koja ukazuju na njegovu prihvatljivost, ali i nedostatke. Njih je u jednom od svojih radova vrlo jasno definirao geograf M. Klemenčić (1996.). On smatra da pojam hrvatsko Podunavlje s geografskog motrišta zadovoljava, jer ima pokriće u činjenici da je pridunavski položaj doista bitna odrednica ove hrvatske regije. Takav pridunavski položaj i čini hrvatsko Podunavlje jedinstvenim u Hrvatskoj. To je, zapravo, jedini dio Podunavlja koji se nalazi u Hrvatskoj, odnosno jedini dio Hrvatske kojime ona

izlazi na obale Dunava. Prednost pojma hrvatsko Podunavlje Klemenčić vidi i u tome što je on razmjerno uspješno zamijenio precizniji, ali bitno dulji i za svakodnevni govor prilično neprikladan pojam istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem. Istodobno, najveći nedostatak pojma hrvatsko Podunavlje Klemenčić vidi u činjenici da je riječ o novom pojmu, kabinetškoga tipa, koji još nije u cijelosti saživio u lokalnoj toponomastici.

Međutim, u kontekstu srbijanske oružane agresije na hrvatski istok, napose u svjetlu njezina strateškoga cilja punog ovladavanja hrvatskom stranom Dunava, posve je opravdano koristiti za taj dio hrvatskoga ozemlja pojam hrvatsko Podunavlje. Drugo je, međutim, pitanje prostorno uokviriti taj prostor, imajući, pritom, na umu njegove prirodne, demografske, povijesne i društveno-gospodarske značajke.

U prirodno-geografskom smislu hrvatsko Podunavlje je dio istočnohrvatske ravnice, uvjetno-homogene regije pravog panonskog prostora Hrvatske, koja se odlikuje vrlo visokim stupnjem jedinstvenosti reljefne strukture, ekološke sredine i, osobito, historijsko-geografskog razvoja (Bognar 1973). Cijelom svojom dužinom hrvatsko se Podunavlje naslanja na rijeku Dunav, čineći tako prirodnu i državnu među prema SR Jugoslaviji.

Ponešto složeniji problem predstavlja upravno-teritorijalno definiranje pojma hrvatsko Podunavlje. Naime, u upravno-teritorijalnom smislu hrvatsko se Podunavlje moglo najjasnije, najpotpunije i najtočnije definirati kao prostor bivših općina Beli Manastir, Osijek, Vinkovci i Vukovar. One su se prostirale na 3.436 četvornih kilometara ili 6,1% kopnene površine Hrvatske. Prema popisu 1991. godine, u tim su općinama, u 157 naselja, živjela 402.152 stalna stanovnika ili 8,4% ukupnog stalnog stanovništva Hrvatske. Međutim, prema županijskom ustrojstvu Republike Hrvatske (stanje iz 1998. godine), kojim je ukinuto staro općinsko teritorijalno ustrojstvo države, a uvedeno županijsko, hrvatsko je Podunavlje podijeljeno između Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije. Prostorni obuhvat navedenih županija (6.597 četvornih kilometara, što je 11,7% kopnene površine Hrvatske) bitno je veći od teritorija četiriju bivših općina Beli Manastir, Osijek, Vinkovci i Vukovar. Na ovaj način prostorno definirano hrvatsko Podunavlje ima 348 naselja, u kojima je 1991. godine živjelo 598.434 stalnih stanovnika ili 12,5% stanovništva Hrvatske.

Zbog usporedivosti podataka iz popisa stanovništva s podatcima o progonstvu i povratku u ovom se prilogu pod pojmom hrvatsko Podunavlje podrazumijeva cijeli prostorni obuhvat dviju hrvatskih županija – Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske. Time je, zapravo, hrvatsko Podunavlje prostorno definirano u nešto širem smislu te riječi, jer on u ovome slučaju obuhvaća i dijelove hrvatskoga teritorija koji se nalaze nešto dalje od rijeke Dunav (županjski i našički kraj). No, kako su i ti prostori dijelom bili zahvaćeni srbijanskom oružanom agresijom, moguće ih je, pa i nužno, smatrati sastavnicom hrvatskoga Podunavlja, barem kada se govori o posljedicama srbijanske oružane agresije na Hrvatsku.

Važno je, dalje, pojmovno definirati kontingent stanovništva Hrvatske i hrvatskoga Podunavlja koji je predmetom raščlambе u ovome prilogu. Početkom srbijanske oružane agresije i u Hrvatskoj se koristio samo pojam izbjeglica ("refugees") za sve građane Hrvatske koji su morali napustiti svoje domove, bez obzira jesu li izbjegli u neko drugo mjesto u Hrvatskoj ili izvan nje. Međutim, kako međunarodno pravo izbjeglički status priznaje samo onim osobama koje se nalaze izvan zemlje svoga stalnog prebivališta, u Hrvatskoj je za protjerano stanovništvo od strane srbijanskoga agresora prihvaćen termin prognanici, koji

označava "unutarnje izbjeglice", a koji je u nas preveden engleskim terminom "displaced persons" (Repac-Roknić 1992). Drugim riječima, prognanicima smatramo stanovništvo Hrvatske, koje su iz svojih naselja na bivšim okupiranim područjima prognali (protjerali) JNA i srpske paravojne postrojbe, ili koji su zbog srušenih kuća i drugih opasnosti morali napustiti svoja naselja, smještena uglavnom u blizini crta bojišnice (Rogić i sur. 1995), a koje je privremeni smještaj našlo na slobodnim hrvatskim prostorima, što znači da u vrijeme progona nije napuštalo hrvatski državni teritorij. Potonje znači da raščlambom u ovome prilogu nisu obuhvaćeni oni kontingenti stanovništva koji su zbog rata ili drugih razloga napustili područje hrvatskoga Podunavlja, napustivši, pritom, i Republiku Hrvatsku, a riječ je o hrvatskim izbjeglicama u inozemstvu, ekonomskoj emigraciji te iseljenim Srbima.

Ukupan broj stanovnika hrvatskoga Podunavlja koji je prisilno ili na drugi način napustio svoja naselja uslijed srbijanske agresije i njezinih posljedica teško je utvrditi. Naime, Ured za prognanike i izbjeglice (danas Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice) evidentirao je isključivo prognane osobe privremeno smještene u Hrvatskoj. Protjerano stanovništvo koje je napustilo hrvatsko Podunavlje i izbjeglo u europske (više) i preoceanske zemlje (manje) – Njemačku, Sloveniju, Mađarsku, Austriju, Australiju i druge – ostalo je statistički neevidentirano te se njihov broj može samo procjenjivati. Isto tako, nepoznati su još uvijek i cjeloviti podatci o iseljenom srpskom stanovništvu iz Podunavlja. UNHCR je sredinom 1996. godine popisao približno 25 tisuća (od 315 tisuća iz cijele Hrvatske) Srba hrvatskoga Podunavlja koji su se nalazili u Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini.³ Riječ je o približno 4,1% stanovništva hrvatskoga Podunavlja prema popisu 1991. godine. Podatci Uprave za prognanike, povratnike i izbjeglice pokazuju da su se do sredine 2001. godine u hrvatsko Podunavlje, putem procesa manjinskoga povratka, iz SR Jugoslavije vratile 752, a iz Bosne i Hercegovine 34 osobe, dok su za povratak zahtjev predale još ukupno 292 osobe.⁴

BROJ I STANOVNIŠTVO OKUPIRANIH NASELJA HRVATSKOGA PODUNAVLJA

Srbijanskom oružanom agresijom je bilo zahvaćeno približno 27 tisuća četvornih kilometara ili 47% kopnene površine Hrvatske. Na tom je prostoru živjelo oko 1,5 milijuna žitelja ili 31% ukupnog stalnog stanovništva zemlje prema popisu 1991. godine. Početkom 1992. godine okupirana su bila 1.074 naselja Hrvatske, u kojima je 1991. godine živjelo gotovo 550 tisuća stalnih stanovnika ili 11,5% ukupnog stalnog stanovništva države (Šterc i Pokos 1993). Najviše okupiranih naselja imala je hrvatska regija Banovina (245 naselja). Za njom su slijedile: Dalmacija (240), Kordun (227), Lika (179), hrvatsko Podunavlje (124), te, najmanje, zapadna Slavonija (58). Istodobno, najveći broj stanovnika (193.513 ili 35,2%) živio je u okupiranim naseljima hrvatskoga Podunavlja. Četvrtinu stanovništva okupiranih naselja Hrvatske "dala" je Dalmacija (140.110). U okupiranim naseljima Banovine je živjelo 91.017 stanovnika, Korduna 55.274 stanovnika i Like 48.515 stanovnika. Najmanje je stanovnika (20.699) živjelo 1991. godine u okupiranim naseljima zapadne Slavonije.

Potpisivanjem Sarajevskog primirja, početkom siječnja 1992. godine, pod okupacijom se nalazilo približno 2.600 četvornih kilometara površine (39% površine hrvatskoga Podunavlja), odnosno, 124 od 348 naselja ili nešto više od trećine (35,6%) svih naselja

hrvatskoga Podunavlja. Ova su okupirana naselja činila 11,5% svih okupiranih naselja u Hrvatskoj. Na području Vukovarsko-srijemske županije okupirano je bilo 54 naselja ili 64,3% naselja županije, a na području Osječko-baranjske županije 70 naselja ili 26,5% naselja županije.

Ukupno je u 124 okupirana naselja, prema popisu 1991. godine, živjelo 193.513 stalnih stanovnika ili trećina (32,3%) stalnog stanovništva hrvatskoga Podunavlja. U okupiranim naseljima Vukovarsko-srijemske županije živjelo je prije rata 111.355 stanovnika ili 48,2% stanovništva županije, a u Osječko-baranjskoj županiji 82.158 stanovnika ili 22,4% stanovništva županije. Iz potonjih je podataka očito da se unutar hrvatskoga Podunavlja po broju okupiranih naselja izdvaja Osječko-baranjska, a po broju stanovnika u njima Vukovarsko-srijemska županija. Naime, Osječko-baranjska županija je "dala" 56,5% svih okupiranih naselja, a Vukovarsko-srijemska županija 57,5% svih stanovnika okupiranih naselja.

Što se etničke strukture stanovništva u bivšim okupiranim naseljima kraja tiče vrlo jasno se nameću dvije osnovne činjenice: 1.) broj bivših okupiranih naselja hrvatskoga Podunavlja s hrvatskom većinom (61) bio je veći od broja naselja s većinom Srba (46); 2.) u ukupnom stanovništvu okupiranih naselja Hrvati su imali većinu (44,5%), Srbi su činili 35%, a ostali 20,5% stanovništva. Dakle, nesrpsko stanovništvo je činilo, prema popisu 1991. godine, 2/3 ukupnoga stanovništva bivših okupiranih naselja hrvatskoga Podunavlja. Znakovito je da su od 61 okupiranog naselja s hrvatskom većinom, u njih 29 (47,5%) Srbi činili manje od 10%, a od njih u 24 naselja manje od 5% stanovništva. U dva okupirana naselja (Donje Novo Selo i Podgrađe) Srbi 1991. godine nisu imali niti jednog popisano žitelja (Živić 1997b). U 61 okupiranom naselju s hrvatskom većinom (49,2% svih okupiranih naselja Podunavlja) živjelo je, prema popisu 1991. godine, 117.004 stanovnika (60,5% stanovništva okupiranih naselja), u 46 naselja s većinom Srba (37,1%) 64.199 stanovnika (33,2%), te u 15 naselja s većinom ostalog stanovništva (12,1%) 12.268 stanovnika (6,3%).⁵ U naseljima s većinom Hrvata prosječno je živjelo 1.918, u naseljima s većinom Srba 1.396, a u naseljima s većinom ostalog stanovništva prosječno 818 stanovnika.

BROJ I PROSTORNI RAZMJEŠTAJ PROGNIKA HRVATSKOGA PODUNAVLJA

U uvodu je već istaknuto da je u srpnju mjesecu 1991. godine, protjerivanjem stanovništva Čelija (Vukovarsko-srijemska županija), započeo proces etničkoga čišćenja koje je srbijanski agresor provodio u okupiranim naseljima hrvatskoga Podunavlja. Time je, dakako, započela i prognanička kriza, koja je u ratnim godinama demografski gotovo opustošila hrvatsko Podunavlje, napose onaj njegov dio koji se nalazio pod srbijanskom okupacijom. Vrlo brzo nakon prvih prognanika iz Čelija, uslijedila su pojedinačna i masovna protjerivanja iz Erduta, Aljmaša i Dalja (31. srpanj – 1. kolovoz 1991.), Baranje (kolovoz 1991.), Tovarnika, Đeletovaca, Starih Jankovaca, Ilače, Slakovaca, Svinjarevaca, Tordinaca, Marinaca (rujan - listopad 1991.), Iloka, Bapske, Lovasa, Opatovaca, Šarengrada, Mohova (listopad 1991.)... Puni zamah etničkoga čišćenja dosegnut je u drugoj

polovici studenog 1991. godine, kada je protjerano stanovništvo Vukovara, Bogdanovaca, Ernestinova, Laslova i drugih okupiranih naselja, čime je prognanička kriza u hrvatskome Podunavlju doživjela svoj vrhunac. Valja istaknuti da su u prisilnim migracijama sudjelovali i stanovnici naselja hrvatskoga Podunavlja koja nisu bila okupirana, ali su se nalazila na crti bojišnice ili u njezinoj blizini, pa su trpila stalne topničke i druge napade agresora. Tipični primjeri tih naselja su: Vinkovci, Nuštar, Komletinci, Ivankovo, Jarmina, Privlaka, Osijek, Čepin... Zbog blizine bojišnice, ali i velikih razaranja i ljudskih stradanja, jedan značajan broj stanovnika i iz tih naselja bio je prisiljen napustiti svoje domove. Oni su se u većini počeli vraćati u svoja naselja već početkom 1992. godine. Međutim, prognanici iz okupiranih naselja hrvatskoga Podunavlja priliku za povratak u svoje domove dobili su tek po okončanju procesa mirne reintegracije, 15. siječnja 1998. godine, uz izuzetak prognanika iz naselja tzv. srijemskog trokuta (Donje Novo Selo, Nijemci, Apševci, Podgrađe), kod kojih su obnova i djelomični povratak započeli još 1996. godine.

Uz prve masovne progone u hrvatskome Podunavlju, tijekom ljeta 1991. godine, uslijedila su i masovna protjerivanja stanovništva iz Like, sjeverne Dalmacije, zapadne Slavonije, Banovine, Korduna. Tako je već sredinom 1991. godine u Hrvatskoj bilo oko 30.000 prognanika.⁶ U studenom iste godine, zbog velikog prognaničkog vala koji je "zapljusnuo" slobodna područja zemlje, osnovan je Ured za prognanike i izbjeglice, koji je tijekom već više od deset godina svojega djelovanja⁷ razmjerno precizno vodio evidenciju (promjene) broja hrvatskih prognanika, kao i neka njihova strukturno-demografska obilježja (spol, dob, etnička pripadnost, konfesionalna pripadnost, državljanstvo, školska sprema...). Koncem 1991. godine u Hrvatskoj je iz svojih domova bilo protjerano oko 550.000 stanovnika, što je tada predstavljalo oko 11,5% stalnog stanovništva zemlje.⁸ Više od 90% prognanika Hrvatske i hrvatskoga Podunavlja protjerano je bilo tijekom druge polovice 1991. i prve polovice 1992. godine. Konac 1991. godine je razdoblje kada su u hrvatskom Podunavlju i vođene najveće ratne operacije (Vukovarska bitka).

Protjerivanja s tadašnjih okupiranih područja Hrvatske, pa tako i hrvatskoga Podunavlja, nastavljena su mjesecima, pa i godinama nakon potpisivanja Sarajevskog primirja i dolaska međunarodnih snaga UN-a (UNPROFOR). Tako je od proljeća 1992. do konca mandata UNPROFOR-a 1995. godine s bivših okupiranih područja Hrvatske protjerano oko 25 tisuća osoba.⁹ Što se hrvatskoga Podunavlja tiče protjerivanja su u cijelosti zaustavljena tek dolaskom UNTAES-a, početkom 1996. godine.

Tijekom cjelokupnog ratnog i poratnog razdoblja (1991.-2001.) mijenjao se ukupan broj prognanika u Hrvatskoj, što znači i u hrvatskome Podunavlju. Sredinom 1992. godine u Hrvatskoj je bilo službeno evidentirano 269.351 prognanik, sredinom 1995. 192.727, sredinom 1998. 97.973, te sredinom 2001. godine 23.053 prognane osobe. Istodobno, iz hrvatskoga Podunavlja je sredinom 1992. godine bilo evidentirano 110.783 prognanika, sredinom 1995. 77.534, sredinom 1998. 71.453 te sredinom 2001. godine 17.250 prognanika (Tab. 1.).

Iz podataka o kretanju broja prognanika prema području progonstva primjetna je svojevrsna teritorijalna selektivnost prognaništva u Hrvatskoj. Naime, s obzirom na ukupan broj prognanika, moguće je u Hrvatskoj izdvojiti pet velikih prognaničkih egzodusnih cjelina: 1. hrvatsko Podunavlje, 2. Dalmacija, 3. Banovina, Kordun i Lika,

Tab. 1. Kretanje broja i udjela hrvatskih prognanika prema području prognostva od sredine 1992. do sredine 2001. godine.

Područje prognostva	1992	1995	1998	2001
	Apsolutni broj			
Hrvatsko Podunavlje	110783	77534	71453	17250
Zapadna Slavonija	15972	10331	34	23
Središnja Hrvatska	3475	212	12	19
Banovina, Kordun, Lika	67984	53347	15753	3512
Dalmacija	71137	51303	10721	2249
Hrvatska	269351	192727	97973	23053
Područje prognostva	1992	1995	1998	2001
	Relativni udio (%)			
Hrvatsko Podunavlje	41,1	40,2	72,9	74,8
Zapadna Slavonija	5,9	5,4	0,0	0,1
Središnja Hrvatska	1,3	0,1	0,0	0,1
Banovina, Kordun, Lika	25,2	27,7	16,1	15,2
Dalmacija	26,5	26,6	11,0	9,8
Hrvatska	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Izvješće o preregistraciji prognanika, povratnika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 1997;
 Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Različita mjesečna izvješća od 1992. do 1996. godine, Analitički odjel Zagreb;
 Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Baza podataka, Zagreb, 1998;
 Ministarstvo javnih radova, obnove i graditeljstva, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, 2001.

4. zapadna Slavonija i 5. središnja Hrvatska.¹⁰ Od sredine 1992. godine najveći službeno registrirani broj prognanika "daje" upravo hrvatsko Podunavlje, s tim da se njegov udjel u ukupnoj prognaničkoj populaciji do danas kontinuirano povećava. S područja hrvatskoga Podunavlja, sredinom 1992. godine, bilo je - kao što je već navedeno - 110.783 hrvatskih prognanika, koji su tada činili 41,1% svih prognanika Hrvatske. Do sredine 2001. godine broj prognanika iz hrvatskoga Podunavlja smanjen je na 17.250 osoba, ali se njihov udjel u ukupnom broju hrvatskih prognanika povećao na 74,8%.¹¹

Upravo podatak da je hrvatsko Podunavlje u ukupnom stanovništvu Hrvatske, prema popisu 1991. godine, sudjelovalo s 12%, a da je njegov udjel u prognaničkom kontingentu Hrvatske već sredinom 1992. godine premašio 40%, nedvojbeno pokazuje razmjerno veću izloženost hrvatskoga Podunavlja demografskim posljedicama rata, napose u domeni etničkoga čišćenja i prisilnih migracija u odnosu na druga hrvatska područja.

Sredinom 1992. godine u prognaništvu se nalazilo 18,5% ukupnog stalnog stanovništva hrvatskoga Podunavlja iz popisa 1991. godine. Vukovarsko-srijemska županija je "dala" 62.166 prognanika, koji su činili 26,9% stanovništva županije, a Osječko-baranjska

48.617 prognanika, koji su činili 13,2% stanovništva županije (Živić 1999). Prognanici iz Vukovarsko-srijemske županije činili su sredinom 1992. godine 56,1%, a iz Osječko-baranjske županije 43,9% svih prognanika hrvatskoga Podunavlja.

Nakon što se u razdoblju 1992.-1994. godine dio prognanika hrvatskoga Podunavlja vratio u svoja neokupirana ali razarana naselja, sredinom 1995. godine se stabilizirao broj prognanika. U statusu prognanika je tada bilo još 77.534 stanovnika Podunavlja, koji su činili 40,2% svih prognanika Hrvatske. Riječ je, najvećma, o stanovnicima okupiranih naselja Podunavlja, što znači da je iz njih navedene godine bilo prognavno 40% prijeratnog stanovništva. U potonjem prognaničkom kontingentu, Vukovarsko-srijemska županija (47.083 prognanika) je sudjelovala sa 60,7%, a Osječko-baranjska županija (30.451) s 39,3% prognanika (Živić 1999). Prognanici iz Vukovarsko-srijemske županije činili su sredinom 1995. godine četvrtinu svih prognanika registriranih u Hrvatskoj.

Do sredine 1998. godine broj prognanika iz hrvatskoga Podunavlja tek se neznatno smanjio u odnosu na 1995. godinu. Naime, nemogućnost povratka do okončanja mirne reintegracije uvjetovao je razmjerno slabo smanjenje prognaničkog kontingenta hrvatskoga Podunavlja, napose u odnosu prema drugim egzodusnim područjima Hrvatske, u kojima je značajniji povratak započeo još u proljeće 1996. godine. To je utjecalo i na snažan porast udjela hrvatskoga Podunavlja u ukupnoj prognaničkoj populaciji Hrvatske. Sredinom 1998. godine izvan svojih domova nalazilo se 71.453 stanovnika hrvatskoga Podunavlja ili 72,9% prognanika Hrvatske, što znači da je od 1995. do 1998. godine broj prognanika smanjen za svega 6.081 osobu ili za 7,8%.

Tek nakon 15. siječnja 1998. godine ubrzao se povratak prognanika u hrvatsko Podunavlje, što je rezultiralo značajnijim smanjenjem prognaničke populacije. Tako je sredinom 2001. godine hrvatsko Podunavlje u ukupnom broju prognanika Hrvatske sudjelovalo sa 17.250 prognanika, koji su činili 74,8% prognaničkog kontingenta Hrvatske. Iz Vukovarsko-srijemske županije evidentirano je bilo još 13.136 prognanika (76,2% prognanika hrvatskoga Podunavlja; 57% prognanika Hrvatske), a iz Osječko-baranjske županije 4.114 prognanika (23,8% prognanika hrvatskoga Podunavlja; 17,8% prognanika Hrvatske).

Ukupno je od sredine 1992. do sredine 2001. godine prognanički kontingent hrvatskoga Podunavlja smanjen za 84,4%, što je bitno manje smanjenje u odnosu na druga etničkim čišćenjem pogođena područja Hrvatske. Primjerice, između 1992. i 2001. godine, broj prognanika u zapadnoj Slavoniji je smanjen za 99,9%, u središnjoj Hrvatskoj za 99,5%, na Banovini, Kordunu i u Lici za 94,8% te u Dalmaciji za 96,8%. Ukupno je u navedenom razdoblju prognanička populacija Hrvatske smanjena za 91,4%, što znači da hrvatsko Podunavlje bilježi ispodprosječno smanjenje prognaničkog kontingenta. Posljedica je to, naravno, kasnije uključenosti podunavskog prostora u ustavni poredak hrvatske države (tek od siječnja 1998.), ali i razmjerno velikih razaranja, koji su zbog nedostatne obnove i nakon mirne reintegracije sputavali brži povratak. Valja, međutim, ovdje naglasiti da se smanjenje broja prognanika u hrvatskome Podunavlju, kao uostalom i na drugim područjima Hrvatske, nije zbivalo isključivo zbog procesa povratka nego i u kontekstu stalnog naseljavanja prognanika u naseljima privremenog smještaja. Naime, dio prognanika je i nakon što su se stekli uvjeti povratka ostajao u područjima smještaja, u kojima je doživio punu socioekonomsku integraciju, čime je gubio status prognanika,

ali, istodobno, nije stekao i status povratnika. Potonjem valja pridružiti i činjenicu da je dio prognaničke populacije tijekom dugih prognaničkih godina napustio Hrvatsku, iselivši pritom u europske ili prekoceanske zemlje. To su razlozi zbog kojih postoji određena nepodudarnost između službeno registriranog i objavljenog broja prognanika i povratnika iz kolovoza 2001. godine i podataka o kretanju prognaničko-povratničke populacije iz prethodnih godina.

Prostorni aspekt prognaničke krize u hrvatskome Podunavlju moguće je ocijeniti usporedbom prijeratnog broja stanovnika i broja prognanika (uključujući i povratnike). Više od tisuću prognanika i povratnika, sredinom 2001. godine, imalo je 23 grada i općine hrvatskoga Podunavlja. U njima se, prema popisu 1991. godine, nalazilo 109 naselja (31,3% naselja hrvatskoga Podunavlja), a u njima je živjelo 328.855 stanovnika ili 55% ukupnog stalnog stanovništva hrvatskoga Podunavlja. Sredinom 2001. godine iz tih je općina i gradova dolazilo ukupno 89.918 prognanika i povratnika ili 97,5% svih prognanika i povratnika hrvatskoga Podunavlja. Drugim riječima, općine i gradovi s manje od tisuću prognanika i povratnika "dale" su tek 2.347 prognanika ili 2,5% svih prognanika hrvatskoga Podunavlja.

U odnosu na prijeratni broj stanovnika (popis 1991.), više od polovice stanovništva prognano je iz Grada Iloka (66,5%), te općina: Antunovac (62,3%), Bilje (59,9%), Čeminac (77,8%), Ernestinovo (78,3%), Petlovac (54,8%), Bogdanovci (57,9%), Lovas (69,7%), Nijemci (79,2%), Stari Jankovci (63,3%), Tompojevci (51,2%), Tovarnik (74,2%) i, najviše, Tordinci (80%). Manje od polovice ukupnoga stanovništva protjerano je iz Gradova: Beli Manastir (38,1%), Osijek (4,1%), Vinkovci (3,5%) i Vukovar (49,6%), te općina: Darda (39%), Draž (36,7%), Erdut (33,4%), Kneževi Vinogradi (28,8%), Popovac (45,5%) i Nuštar (43,6%). Sredinom 2001. godine, prognanici i povratnici su činili 10% prijeratnog stanovništva Osječko-baranjske i 24% stanovništva Vukovarsko-srijemske županije te 15,4% stanovništva hrvatskoga Podunavlja. Osobito valja istaknuti da je protjerano stanovništvo iz Grada Vukovara činilo četvrtinu svih sredinom 2001. godine registriranih prognanika i povratnika hrvatskoga Podunavlja.

PROGNANIŠTVO KAO POSLJEDICA I POKAZATELJ ETNIČKOGA ČIŠĆENJA

Tijekom rata protiv Hrvatske politika etničkoga čišćenja, tj. protjerivanja stanovništva i njegovog skupnog preseljavanja radi promijene etničke strukture okupiranih područja (Heršak 1998), nametnula se kao iznimno važno sredstvo, ali i strateški cilj srbijanske oružane agresije. Zapravo, najveći broj migracijskih kretanja, osobito prisilnih migracija na tlu Hrvatske s punim pravom možemo nazvati etničkim čišćenjem. Politika etničkoga čišćenja je od strane srbijanskoga agresora provedena na svim bivšim okupiranim prostorima Hrvatske, pa tako i hrvatskoga Podunavlja. Premda su etničkim čišćenjem bile zahvaćene sve nesrpske etničke skupine, hrvatsko je stanovništvo Hrvatske i Podunavlja ipak na koncu bilo najizloženije i najpogođenije.

Pokretači rata protiv Hrvatske nisu uspjeli ostvariti svoje dugoročne ratne ciljeve na račun Hrvatske, tako da i politika etničkoga čišćenja na području hrvatskoga Podunavlja nije rezultirala konačnim demografskim rješenjem u korist etnički čiste velike Srbije,

ali je u određenom razdoblju izazvala bitne, pa i korjenite promjene ukupne, te osobito etnodemografske slike naseljenosti (Wertheimer-Baletić 1999).

Golema većina hrvatskog stanovništva u prognaničkoj populaciji hrvatskoga Podunavlja jasno upućuje na zaključak da su prisilne migracije bile izrazito etnički usmjerene, ponajprije i ponajviše na Hrvate. Prema podacima Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, sa stanjem iz sredine 1996. godine¹², od ukupnih je 83.322 prognanika iz hrvatskoga Podunavlja (48% svih hrvatskih prognanika), 75.556 ili 90,7% bilo Hrvata, a svega 9,3% ostalih (i nepoznato), među kojima su tek nešto značajniji udjel imali Mađari (4,5%), Srbi (1,7%) i Rusini i Ukrajinci (1,1%).¹³

Prema podacima iz sredine 1996. godine vidljivo je da je agresor prognao najmanje 87,8% prijeratnog stanovništva Podunavlja hrvatske etničke pripadnosti i tek 2,1% prijeratnog broja Srba, koji se nisu željeli uključiti u srbijanski osvajački projekt. Može se procijeniti da je tijekom rata u bivšim okupiranim naseljima hrvatskoga Podunavlja ostalo živjeti manje od 10% Hrvata iz popisa 1991. godine. Time je bila korijenito promijenjena etnodemografska slika prostora, osobito na štetu hrvatskog, prije rata većinskog stanovništva kraja. Računajući samo na temelju službenih podataka o prognanom stanovništvu, može se procijeniti da je tijekom okupacije Podunavlja hrvatsko stanovništvo činilo najviše 5-10% (1991., 44,5%), a srpsko stanovništvo najmanje 80% (1991., 34,9%) ukupne populacije bivših okupiranih naselja. Naime, u bivša okupirana naselja hrvatskoga Podunavlja sustavno su u ratnom razdoblju naseljavani Srbi iz onih dijelova Hrvatske koji su postupno oslobođani u razdoblju od 1991. do 1995. godine, osobito iz zapadne Slavonije. Time je izvršena nova kolonizacija srpskog stanovništva u hrvatsko Podunavlje slična naseljavanju srpskih solunskih dobrovoljaca po okončanju Prvoga svjetskog rata. Potvrdu potonje tvrdnje nalazimo u podacima Uprave za prognanike, povratnike i izbjeglice, prema kojima se iz hrvatskoga Podunavlja u druga područja Hrvatske, putem manjinskoga povratka, iselilo do sredine 2001. godine 17.400 osoba, dok na povratak čeka još 3.442 raseljene osobe. To znači da se tijekom rata u hrvatsko Podunavlje naselilo, najmanje, 20.842 stanovnika iz drugih područja Hrvatske. Najmanje zato, jer nam nije poznato koliko je novonaseljenih stanovnika Podunavlja iz drugih područja Hrvatske u međuvremenu iselilo u Jugoslaviju ili u treće zemlje.

Utemeljenu potvrdu naprijed izrečene ocjene o prognaništvu kao posljedici i pokazatelju etničkoga čišćenja svojim nam primjerom najbolje pruža Baranje, tj. bivša općina Beli Manastir, koja je bila okupirana već u ljeto 1991. godine. Primjer Baranje je znakovit jer je moguće ocijeniti promjene etnodemografske slike nakon provedenog etničkoga čišćenja, koristeći se, pritom, i srpskim izvorima. Naime, 1993. godine objavljen je u Novom Sadu rad pod naslovom - *Razvoj populacije Baranje* (autori Čurčić i Kicošev), u kojemu su dani rezultati "popisa" stanovništva toga područja iz 1992. godine, a kojega je raspisao "Izvršni savet opštine Beli Manastir" i koji je obavljen u razdoblju "od 27. januara do 05. marta 1992. godine". Valja odmah naglasiti kako je ovaj "popis" imao svoju konkretnu političku svrhu, jer su se njime nastojala potvrditi navodna srpska etnička obilježja Baranje, te tako opravdati počinjenu agresiju, i to u vrijeme mandata UNPROFOR-a u Republici Hrvatskoj, kada su još uvijek bili jaki pokušaji priznavanja rezultata agresije i etničkoga čišćenja u nekim političkim krugovima međunarodne zajednice. Treba, također, naglasiti da rezultati etničkoga čišćenja vidljivi iz ovoga "popisa" nisu nažalost bili konačni, jer

su se masovna protjerivanja Hrvata i drugih ne-Srba nastavila i kasnije, gotovo sve do dolaska UNTAES-a u siječnju 1996. godine.

Tab. 2. Etnička struktura stanovništva Baranje (bivša općina Beli Manastir) nakon etničkoga čišćenja 1992. godine

Etnička pripadnost	1991.*	%	1992.**	%	1991.-1992. (apsolutna promjena)	1991.-1992. (indeks)
Hrvati	22740	41,9	7689	19,5	-15051	33,8
Crnogorci	249	0,5	213	0,5	-36	85,5
Srbi	13851	25,5	23458	59,5	9607	169,4
Mađari	8947	16,5	6926	17,5	-2021	77,4
Jugoslaveni	4274	7,9	490	1,2	-3784	11,5
Ostali i nepoznato	4204	7,7	706	1,8	-3498	16,8
Ukupno	54265	100	39482	100	-14783	72,8

Izvor: *Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb, 1992.

**Čurčić i Kicošev, 1993.

Dakle, u Baranji je 1991. godine živjelo 54.265 stalnih stanovnika, ili 1,1% ukupnog stanovništva Republike Hrvatske. Razmjernu su većinu imali Hrvati (41,9%), četvrtinu stanovništva (25,5%) su činili Srbi, 16,5% Mađari, 7,9% Jugoslaveni, te 8,2% ostali (i nepoznato). Nesrpsko stanovništvo je prije rata činilo tri četvrtine (74,5%) ukupnog stanovništva Baranje. Iz potonjih je podataka očito da nikakav etnički kriterij nije mogao biti valjanom podlogom srbijanske agresije na ovaj dio Hrvatske. Međutim, do konca kolovoza 1991. godine agresor je okupirao sva 52 naselja Baranje i u većini njih odmah započeo s politikom etničkoga čišćenja, što je, dakako, rezultiralo ne samo smanjenjem hrvatske etničke skupine u Baranji, nego i smanjenjem ukupnog broja baranjskog stanovništva.

Prema srpskom "popisu", 1992. godine u Baranji je živjelo 39.482 stanovnika, ili za četvrtinu manje (27,2%) nego godinu dana prije. Popisano je 7.689 Hrvata, 6.926 Mađara, 490 Jugoslavena, 919 ostalih (i nepoznato), te čak 23.458 Srba. U odnosu na popis 1991. godine, broj Hrvata je smanjen za 66,2%, Mađara za 22,6%, Jugoslavena za 88,5%, ostalih (i nepoznato) za 79,4%, dok je broj Srba porastao za 69,4%. U ukupnom je stanovništvu udjel Hrvata tako pao s 41,9% na 19,5%, a udjel Srba porastao s 25,5% na 59,5%. Na taj je način Baranja dobila srpsku etničku većinu, koju nikada prije 1991./1992. godine nije imala. Time je agresor na prostoru Baranje uspio privremeno ostvariti svoj strateški cilj, te nakon prostorne izvršiti i demografsku okupaciju toga dijela hrvatskoga Podunavlja i hrvatske države.

Od 52 naselja Baranje, Hrvati, prema popisu 1991. godine, nisu živjeli tek u dva naselja - u Novom Nevesinju i Sudaražu (to je naselje 1991. bilo bez stalnih stanovnika), dok je u Podunavlju popisano bio samo jedan Hrvat (i jedan Srbin). U preostalih je 49

naselja etničkim čišćenjem smanjen broj Hrvata; najmanje u Bolmanu (9,3%), a najviše u Bilju (95,2%), u kojemu je 1992. godine živio tek 91 od prijeratnih 1.901 Hrvata. Čak 35 naselja je zabilježilo smanjenje hrvatskog stanovništva jednako ili veće od 50%, a njih 12 je izgubilo više od 80% prijeratnog broja Hrvata, što znači da su u njima Hrvati 1992. godine imali tek simboličan udjel stanovništva.

S druge je, pak, strane, Baranja doživjela prisilnu etničku srbizaciju. U odnosu na 1991. godinu broj Srba u Baranji bio je povećan za 69,4%, ili apsolutno za 9.607 stanovnika. Taj je porast jednim svojim dijelom zasigurno posljedica popisne "dejugoslavenizacije", ali dijelom i nove kolonizacije srpskog stanovništva, ponajprije iz hrvatskih područja u zapadnoj Slavoniji, koja su oslobođena do konca 1991. godine. Tako su Srbi od 51 naselja Baranje sa stalnim stanovništvom, porast broja svojih pripadnika zabilježili u 40 naselja, smanjenje u 10 naselja, dok su u jednom naselju (Zlatna Greda) zadržali jednak broj (4) stanovnika. U čak 36 naselja ili 70,6% svih naselja Baranje, Srbi su, zahvaljujući etničkom čišćenju, postali brojnije stanovništvo od Hrvata.

Dakle, "popisom" 1992. godine nisu potvrđena nikakva etnička prava Srbije na Baranju, niti srpske etničke značajke toga prostora, pače, nedvojbeno je dokazano etničko čišćenje, kao dio osvajačke strategije agresora tijekom rata protiv Republike Hrvatske.

PROCES POVATKA HRVATSKIH PROGNAIKA U HRVATSKO PODUNAVLJE

Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Ministarstva javnih radova, obnove i graditeljstva Republike Hrvatske, koncem kolovoza 2001. godine objavila je podatke o dosegnutoj razini procesa povratka na bivša ratom pogođena i okupirana područja Hrvatske. Ti su podatci objavljeni na razini današnjeg općinskog i županijskog ustrojstva Hrvatske.

Prema službenim podatcima, povratak prognanika na područja Hrvatske, koja su oslobođena u razdoblju 1992.-1995. godine gotovo je u cijelosti dovršen, jer na povratak čekaju još 5.803 osobe, ili svega 4,5% ukupne prognaničko-povratničke populacije s početka 1995., odnosno, tek 2,2% prognanika iz sredine 1992. godine. Povratak u hrvatsko Podunavlje, međutim, iz niza razloga ide bitno sporije. Uz činjenicu da se tek od 15. siječnja 1998. godine hrvatsko Podunavlje nalazi pod punom kontrolom Hrvatske i da je do tada povratak prognanika bio uistinu minimalan, jedan od važnijih čimbenika sporijeg i težeg povratka jesu velika materijalna razaranja tijekom rata, zbog kojih su elementi stambene, gospodarske, prometne i komunalne infrastrukture pretrpili velika oštećenja, a njihov veliki dio je i posve uništen. Primjerice, u Vukovarsko-srijemskoj županiji ukupno je oštećeno 29.156 stambenih objekata, od kojih 13.589 ili 46,6% od IV. do VI. stupnja oštećenja, što znači da su potpuno uništeni. Samo u Gradu Vukovaru posve su uništena 5.572 stambena objekta ili čak 64,7% svih oštećenih objekata. Do lipnja 1999. godine u županiji je bilo ukupno obnovljeno samo 22%, a u Gradu Vukovaru tek 7% svih oštećenih stambenih objekata (Drmić 1999). Stručne službe su za Grad Vukovar procijenili da je 70% kuća potpuno porušeno ili je u takvom stanju da se u njima ne može živjeti, 15% kuća je moguće popraviti, dok je tek 15% kuća ostalo koliko toliko sačuvano (Rogić 1998).

Tab. 3. Hrvatski prognanici i povratnici prema području progona/povratka, sredina 2001. godine.

Područje progonstva/ povratka	Ukupno		Broj povratnika		Broj prognanika	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Osječko-baranjska županija	36733	100,0	32619	88,8	4114	11,2
Vukovarsko-srijemska županija	55532	100,0	42396	76,3	13136	23,7
Ukupno hrvatsko Podunavlje	92265	100,0	75015	81,3	17250	18,7
Ostala područja u RH	128438	100,0	122635	95,5	5803	4,5
RH ukupno	220703	100,0	197650	89,6	23053	10,4

Izvor: Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, 2001.

Ukupno se u svoja naselja prijeratnog prebivališta u Hrvatskoj od početka 1995. do konca kolovoza 2001. godine vratilo 197.650 povratnika¹⁴ – bivših prognanika, dok se u statusu prognanika još uvijek nalazi – kako je već navedeno – 23.053 stanovnika Hrvatske. Na područje hrvatskoga Podunavlja vratilo se ukupno 75.015 prognanika, i to u Vukovarsko-srijemsku županiju 42.396, a u Osječko-baranjsku županiju 32.619 prognanika, ukupno, dakle, 92.265 stanovnika. U ukupnoj povratničkoj populaciji Hrvatske, hrvatsko Podunavlje sudjeluje sa 38%. Razlika do 110.000 prognanika iz sredine 1992. godine (vidjeti Tab. 1.) odnosi se na one koji su se svojim domovima u neokupiranim naseljima hrvatskoga Podunavlja vratili nedugo nakon protjerivanja, te oni koji su izgubili status prognanika, ali se nisu vratili u svoja prijeratna prebivališta. Razlozi za to leže u njihovoj punoj socioekonomskoj integraciji i stalnom naseljavanju u sredinama privremenog smještaja, ili, pak, u iseljenju u inozemstvo. Potonje bi, zapravo, značilo da u procesu povratka (oni koji su se već vratili i oni koji očekuju povratak) sudjeluje približno 83% ukupnoga broja prognanika hrvatskoga Podunavlja iz sredine 1992. godine. Povratak još čeka oko 15% prognaničke populacije iz sredine 1992. godine.

Unutar hrvatskoga Podunavlja postoje stanovite prostorne razlike u procesu povratka. One su vidljive već i na razini županija. Naime, od ukupnoga broja evidentiranih povratnika i onih koji čekaju povratak, u Osječko-baranjskoj županiji se svojim domovima vratilo 88,8%, a povratak čeka 11,2% stanovnika, dok se u Vukovarsko-srijemskoj županiji vratilo 76,3%, a povratak čeka čak 23,7% prognanika. U odnosu na sredinu 1992. godine, u Osječko-baranjsku županiju se vratilo 67,1%, a u Vukovarsko-srijemsku 68,2% prognanika.

Po svojem značenju u prognaničkoj krizi, ne samo unutar hrvatskoga Podunavlja nego i cijele Hrvatske, ističe se Grad Vukovar (prema upravno-teritorijalnom ustrojstvu iz 1998. godine uključuje naselja Vukovar, Sotin, Grabovo i Lipovača). Nakon tromjesečnih danonoćnih napada srbijanski agresor je 18. studenog 1991. godine uspio Vukovar u cijelosti zaposjest, a njegovu neposrednu okolicu i prije. Grad je doživio strahovita razaranja i velika ljudska stradanja, koja još uvijek nisu do kraja poznata. Jedan od najznačajnijih

oblika stradanja stanovnika Vukovara jest njihovo masovno protjerivanje na slobodna područja Hrvatske, koje je uslijedilo odmah po okupaciji. Prema podacima Uprave za prognanike, povratnike i izbjeglice, iz Grada Vukovara je bila prognota 23.071 osoba (49,6% ukupnog stalnog stanovništva Grada prema popisu 1991. godine), od kojih se od svršetka mirne reintegracije, u siječnju 1998. godine, u Grad vratilo 14.464 prognanika ili 62,7%. Povratak još čeka 8.607 stanovnika Grada Vukovara.

Tab. 4. Hrvatski prognanici i povratnici u Hrvatsko Podunavlje prema općinama/gradovima prognotstva/povratka sredinom 2001. godine.

Općina/grad prognotstva/povratka	Povratnici (a)	Prognanici (b)	Ukupno (c)	% (a)	% (b)	% (c)
Antunovac	2094	550	2644	79,2	20,8	100,0
Beli Manastir	4556	433	4989	91,3	8,7	100,0
Bilje	3536	328	3864	91,5	8,5	100,0
Čeminac	2495	256	2751	90,7	9,3	100,0
Čepin	127	1	128	99,2	0,8	100,0
Durda	3068	315	3383	90,7	9,3	100,0
Draž	1608	89	1697	94,8	5,2	100,0
Erdut	2893	509	3402	85,0	15,0	100,0
Ernestinovo	2035	234	2269	89,7	10,3	100,0
Kneževi Vinogradi	1802	170	1972	91,4	8,6	100,0
Osijek	4416	824	5240	84,3	15,7	100,0
Petlovac	1933	140	2073	93,2	6,8	100,0
Popovac	1523	125	1648	92,4	7,6	100,0
Jagodnjak	378	64	442	85,5	14,5	100,0
Šodolovec	119	74	193	61,7	38,3	100,0
Ostale općine	36	2	38	94,7	5,3	100,0
Osječko-baranjska županija	32619	4114	36733	88,8	11,2	100,0
Bogdanovci	1551	283	1834	84,6	15,4	100,0
Borovo	338	432	770	43,9	56,1	100,0
Ilok	5564	923	6487	85,8	14,2	100,0
Lovus	1400	155	1555	90,0	10,0	100,0
Nuštar	2690	193	2883	93,3	6,7	100,0
Nijemci	5103	411	5514	92,5	7,5	100,0
Stari Jankovci	3593	595	4188	85,8	14,2	100,0
Tompojevci	1439	243	1682	85,6	14,4	100,0
Tordinci	1949	345	2294	85,0	15,0	100,0
Tovarnik	2631	514	3145	83,7	16,3	100,0
Trpinja	225	115	340	66,2	33,8	100,0
Vinkovci	1103	230	1333	82,7	17,3	100,0
Vukovar	14464	8607	23071	62,7	37,3	100,0
Županja	86	0	86	100,0	0	100,0
Otok	74	3	77	96,1	3,9	100,0
Markušica	47	79	126	37,3	62,7	100,0
Ostale općine	139	8	147	94,6	5,4	100,0
Vukovarsko-srijemska županija	42396	13136	55532	76,3	23,7	100,0

Izvor: Ministarstvo javnih radova, obnove i graditeljstva, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, 2001.

Iz 23 općine hrvatskoga Podunavlja bilo je protjerano više od tisuću stanovnika. Uz Grad Vukovar, po broju prognanika osobito se ističu gradovi: Ilok (6.487), Osijek (5.240) i Beli Manastir (4.989) te općine: Bilje (3.864), Darda (3.383), Erdut (3.402), Nijemci (5.514), Stari Jankovci (4.188) i Tovarnik (3.145). Do konca kolovoza 2001. godine više od 90% prognanika se vratilo u 11 općina i gradova s više od tisuću registriranih prognanika. To su: Beli Manastir, Bilje, Čemincac, Darda, Draž, Kneževi Vinogradi, Petlovac i Popovac u Osječko-baranjskoj, te Lovas, Nuštar i Nijemci u Vukovarsko-srijemskoj županiji. U potonje se upravno-teritorijalne sastavnice hrvatskoga Podunavlja ukupno vratilo 29.714 prognanika ili 91,9% svih prognanika. U 10 općina i gradova s više od tisuću registriranih prognanika vratilo se između 80% i 90% prognanika. Riječ je o Gradu Osijeku i općinama Erdut i Ernestinovo u Osječko-baranjskoj, te gradovima Ilok i Vinkovci i općinama Bogdanovci, Stari Jankovci, Tompojevci, Tordinci i Tovarnik u Vukovarsko-srijemskoj županiji. U potonje se općine i gradove do konca kolovoza 2001. godine vratilo ukupno 27.174 prognanika ili 85,3%. Od općina i gradova s više od tisuću prognanika, najsporiji povratak bilježi Grad Vukovar, u koji se vratilo 62,7% prognanika, te općina Antunovac u koju se vratilo 79,2% prognanika.

Više od tisuću prognanika mora se vratiti još samo u Grad Vukovar (8.607), između petsto i tisuću u gradove Osijek (824) i Ilok (933), te općine: Antunovac (550), Erdut (509), Stari Jankovci (595) i Tovarnik (514). Manje od petsto prognanika još uvijek imaju gradovi Beli Manastir (433) i Vinkovci (230), te općine: Bilje (328), Čemincac (256), Darda (315), Ernestinovo (234), Bogdanovci (283), Borovo (432), Nijemci (411), Tompojevci (243), Tordinci (345),...

ZAKLJUČAK

Deset godina nakon svojega početka prognanička kriza u Hrvatskoj još nije okončana, a veliko je pitanje hoće li se uopće sve prognane osobe moći ili htjeti vratiti svojim domovima, odnosno, hoće li nakon "službenog" povratka ostati živjeti u njima, ili će ih zbog gospodarskih ili nekih drugih razloga iznova napustiti, naseliti druga hrvatska područja ili se iseliti u inozemstvo. Suvremena svjetska izbjeglička iskustva kazuju da se do 30% izbjeglica nikada ne vrati u naselja svojega prijeratnog stalnog prebivališta.

Konačno dovršenje povratka hrvatskih prognanika u hrvatsko Podunavlje kao i na druga bivša okupirana hrvatska područja i dalje treba biti temeljni hrvatski politički, društveni, demografski, gospodarski i nacionalni interes. Povratkom se ne uklanjaju samo tragične posljedice etničkoga čišćenja nego se i stvaraju osnovni preduvjeti za obnovu i svekoliko razvojno oživljavanje hrvatskoga Podunavlja, koji je u ljudskom i materijalnom smislu najviše stradao u srbijanskoj agresiji. Povratak u hrvatsko Podunavlje je započeo tek po okončanju mirne reintegracije, procesa koji je trajao dvije godine (od početka 1996. do početka 1998.), odnosno po uspostavi pune hrvatske ustavne i političke kontrole nad bivšim okupiranim područjima. On se, međutim, proteklih dvije do tri godine odvija i u uvjetima nedovoljno poticajnih mjera gospodarske revitalizacije i razvitka. Jedino cjelovitom obnovom gospodarskih objekata i resursa, uz obnovu stambene i komunalne infrastrukture može se osigurati cjelovit i dostojanstven povratak, ali i o(p)stanak ljudi na tom hrvatskom području.

POZIVNE BILJEŠKE

1. Prema: Ratna šteta Republike Hrvatske, Završno izvješće, Vlada Republike Hrvatske, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Zagreb, 1999.
2. Izravni i migracijski gubici tijekom srbijanske agresije inducirali su pojavu ukupne depopulacije Hrvatske i hrvatskoga Podunavlja. Naime, konačni i službeni rezultati popisa 2001. godine pokazali su da je u Hrvatskoj tijekom posljednjega međupopisnoga razdoblja (1991.-2001.), unatoč određenim problemima metodološke (ne)usporedivosti rezultata popisa, broj stanovnika smanjen za gotovo 350 tisuća ili za 7,2%, dok je u hrvatskome Podunavlju ukupno stanovništvo smanjeno za 63 tisuće osoba ili za 10,6%.. (Izvor: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2002.)
3. Prema: Census of Refugees and other war-affected persons in the Federal Republic of Yugoslavia, UNHCR, Commissioner for Refugees of the Republic of Serbia, Commissioner for Displaced Persons of the Republic of Montenegro, Belgrade, 1996.
4. Izvor: Ministarstvo javnih radova, obnove i graditeljstva, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice, Zagreb, 2001.
5. Naselje Sudaraz prema popisu 1991. godine nije imalo stalnih stanovnika, dok su u naselju Podunavlju (oba naselja su u Baranji) bila popisana samo dva stanovnika, jedan hrvatske i jedan srpske etničke pripadnosti.
6. Detaljnije vidjeti u: Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora, Zagreb, NN 92/98.
7. Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske osnovan je 22. studenog 1991. godine. Ured je preuzeo brigu za smještaj prognanika i izbjeglica, za izgradnju i dogradnju smještajnih kapaciteta, za osiguranje humanitarne pomoći, za financiranje smještaja i drugo. U Hrvatskoj je bio osnovan 21 regionalni ured. (Rogić i sur., 1995.). Prva registracija prognanika u kojoj su prikupljeni njihovi demografski i drugi podatci obavljena je u travnju 1992. godine.
8. Zajednička radionica Ureda i UNHCR-a, Program povratka, skrb o starim i nemoćnima, Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, UNHCR, Duga Uvala, Pula, rujna, 1998.
9. Prema: Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora, Zagreb, NN 92/98.
10. Hrvatsko Podunavlje obuhvaća Osječko-baranjsku i Vukovarsko-srijemsku županiju, zapadna Slavonija Brodsko-posavska i Požeško-slavonska županija, Dalmacija Šibensko-kninska, Zadarska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija, Banovina, Kordun i Lika Sisačko-moslavačka, Karlovačka i Ličko-senjska županija, te središnja Hrvatska Bjelovarsko-bilogorska i Virovitičko-podravska županija.
11. Sredinom 1992. godine zapadna Slavonija je "dala" 15.972 hrvatska prognanika (5,9% prognanika Hrvatske), središnja Hrvatska 3.475 (1,3%), Banovina, Kordun i Lika 67.984 (25,2%), te Dalmacija 71.137 prognanika (26,5%). Do sredine 2001. godine broj hrvatskih prognanika je u zapadnoj Slavoniji smanjen na 23 osobe, u središnjoj Hrvatskoj na 19 osoba, na Banovini, Kordunu i u Lici na 3.512 (15,2% prognanika Hrvatske), te u Dalmaciji na 2.249 prognanika (9,8%).
12. Izvor: Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Baza podataka, Zagreb, 1996.
13. Među ostalim etničkim skupinama u prognaničkoj populaciji hrvatskoga Podunavlja valja još izdvojiti: Muslimane (292 prognanika), Albance (303), Slovake (218), Nijemce (229) i Slovence (147).
14. Valja istaknuti da u navedeni broj hrvatskih prognanika nije uključeno približno 290 tisuća osoba koje su se svojim domovima u neokupiranim, ali ratom ugroženim ili oslobođenim naseljima, čiji su domovi bili neoštećeni ili I. do III. stupnja oštećena, vratili tijekom prve polovice 1992. godine.

LITERATURA

- Akrap A., Gelo J., Grizelj M., 1999: Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, Društvena istraživanja 8 (43-44)
- Čurčić S., Kicošev S., 1993: Razvoj populacije Baranje, Beli Manastir-Noví Sad.
- Domini M., 1999: Migracijski procesi uzrokovani raspadom Jugoslavije i agresijom na Hrvatsku, Migracijske teme 15 (3)
- Drmić A., 1999: Prognanici, izbjeglice i raseljene osobe u Vukovarsko-srijemskoj županiji, Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja, Matica hrvatska Vinkovci, Broj 16 za 1998. godinu.
- Fassmann H., Mltz R., 1995: Migracije istok-zapad u Europi od 1918.-92., Migracijske teme 11 (1)
- Itić J., 1993: Broj i razmeštaj Srba na teritoriji avnojske Hrvatske, Srbi u Hrvatskoj - naseljavanje, broj i teritorijalni razmeštaj, Etnički prostor Srba, Knjiga 3, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd (izvornik na ćirilici)
- Izješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, Zastupnički dom Hrvatskoga državnog sabora, NN 92/98., Zagreb, 1998.
- Javorović B., 1995: Velikosrpska najezda i obrana Hrvatske, Defimi, biblioteka Hrvatski domovinski rat, Zagreb
- Kicošev S., 1993: Promene broja i etničke strukture stanovništva Baranje tokom 20. veka, Srbi u Hrvatskoj - naseljavanje, broj i teritorijalni razmeštaj, Etnički prostor Srba, Knjiga 3, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd (izvornik na ćirilici)
- Klemenčić M., 1996: Terminološki rat za hrvatsko Podunavlje, Rugjer 1 (4)
- Lajić I., 1995: Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1994., Revija za sociologiju 26 (1-2)
- Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja, E. Heršak (ur.), IMIN, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
- Mesić M., 1992: Osjetljivi i ljuti ljudi, hrvatske izbjeglice i prognanici, Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
- Ratna šteta Republike Hrvatske, Završno izvješće, Vlada Republike Hrvatske, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Zagreb, 1999.
- Repac-Roknić V., 1992: Analiza prognanika po županijama, Migracijske teme 8 (3-4)
- Rogić I. i sur., 1995: Progonstvo i povratak, Psihosocijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika, Sysprint, Zagreb
- Rogić I., 1998: Smaragdni brijed, Vukovar 91. i hrvatski identitet, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Šterc S., Pokos N., 1993: Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, Društvena istraživanja 2 (4-5)
- Wertheimer-Baletić A., 1999: Stanovništvo i razvoj, MATE, Biblioteka Gospodarska misao, Zagreb
- Zajednička radionica Ureda i UNHCR-a, Program povratka, Skrb o starim i nemoćnima, Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, UNHCR, Duga Uvala-Pula, 1998.
- Živić D., 1997a: Basic Demographic Characteristics of the Displaced Population from the Croatian East, Društvena istraživanja 6 (28-29)
- Živić D., 1997b: Etnodemografski okvir srpske agresije na hrvatsko Podunavlje, Acta Geographica Croatica 32
- Živić D., 1999: Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, Društvena istraživanja 8 (43-44)
- Živić D., 2001: Izravni demografski gubici (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice, Društvena istraživanja 10 (53)

SUMMARY

**Exiled Population from Croatian Danube Region
and Problems of Its Return (1991-2001)**

by
Dražen Živić

Croatian Danube Region is, in demographic sense, one of the Croatia's regions worst affected by the war. In the period between 1991 and 2001, demographic consequences of the war represented the leading factor of the region's demographic development. In that context, besides direct demographic losses, the forced migrations of population caused by the war, especially the phenomenon of exile, are of basic significance. This paper presents the basic features of dynamics and distribution of the exiled population of the Croatian Danube Region (Croats and non-Serbs), as well as the process of their return, especially in the context of the ethnic cleansing politics conducted by Serbian aggressor in an organised and systematic manner after occupation of a large part of the Croatian Danube Region. This politics was carried out in order to change the ethnic structure of population in that region. At the beginning of 1992, 124 settlements or one third (35.6%) of all settlements of the Croatian Danube Region were occupied. According to the 1991 census, 193,513 inhabitants or 32.3 percent of the Croatian Danube Region's Population lived in those settlements. By mid-1992, 110,783 persons, which made 18.5 percent of the pre-war Croatian Danube Region's population were exiled, that amounted to 41.1 percent of all exiled persons in Croatia in that year. During the following years, the number of the exiled persons of the Croatian Danube Region decreased gradually, slowly, but with continuity. At the same time their share in the total exiled population in Croatia increased. By mid-2001, 17,250 persons from the Croatian Danube Region were still exiled, and they accounted for 74.8 percent of exiled persons in Croatia. The reasons of a slower return to the Croatian Danube Region in relation to other by war endangered and occupied parts of Croatia can be primarily found in the fact that the Croatian Danube Region was included into the constitutional and legal system, as well as into the organizations of the Croatian state by peaceful reintegration as late as on 15 January 1998, almost three years after liberation of other parts of the country. Furthermore, they can be found in a slower renewal, which is partly the consequence of heavy war devastations endured by the Croatian Danube Region because of the Serbian armed aggression. By mid-2001 75,015 exiled persons from the Croatian Danube Region returned to their homes, or 81.3 percent at the beginning of 1995, that is 67.7 percent of registered exiles by mid-1992. A part of the Croatian Danube Region's exiled has not returned to their pre-war dwellings, and will not do so, because they remained permanently settled in the settlements of their temporary accommodation, or emigrated abroad. Final completion of return of the Croatian exiles to the Croatian Danube Region, as well as to other previously occupied Croatian areas, should go on being the basic Croatian political, social, demographic, economic and national interest. The return does not eliminate only tragic consequences of ethnic cleansing, but makes the basic preconditions for renewal and total developmental revival of the Croatian Danube Region, which lost the largest number of people and suffered most in Serbian aggression.

Primljeno (Received): 26 - 10 - 2001

Prihvaćeno (Accepted): 27 - 10 - 2003

Dr. sc. Dražen Živić, znanstveni suradnik,
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19, 10 000 Zagreb, Hrvatska/Croatia
drazen.zivic@g.hinet.hr